

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СРСР У 1920-Х РР.

Ключові слова: церква, антирелігійна політика, репресії.

Keywords: church, anti-religious policy, repression.

Антирелігійна політика радянського уряду протягом існування СРСР неодноразово ставала предметом дослідження істориків. Водночас період 1920-х рр. – затвердження більшовицької влади, – один із найменш досліджуваних періодів Радянського Союзу, зокрема в напрямі релігійної політики. Особливої актуальності набуває вивчення перших організацій, комісій та органів, які розпочали боротьбу з релігією у 1920-х рр.

Мета дослідження полягає у визначенні головних органів більшовицької влади, які причетні до організації антирелігійної кампанії в СРСР у 1920-х рр.

Радянській владі не подобалося, яку роль церква має в суспільстві, тому після приходу до влади вони намагалися її викоринювати. Більшовики вважали, що релігія – це «опіум для народу», який перешкоджає розвитку пролетарської свідомості та світової революції. Взагалі можна сказати, що антирелігійна політика була однією з важливих ліній партії більшовиків, яка робилася з метою поширення атеїстичних думок. І простору для цього у них було багато, адже Російська імперія налічувала більш ніж 100 тисяч різних церковних споруд, приблизно тисячу монастирів та майже пів тисячі духовних навчальних закладів [1].

На початках антирелігійна політика спиналась більше на звинувачення духовенства в контрреволюційній діяльності, які проходили у форматі знущань, арештів та розстрілів. Разом із репресіями більшовики використовували агітаційно-пропагандистський формат. Існувала організація антирелігійних диспутів та лекцій, яка орієнтувалась в основному на робітників, селянську молодь, солдатів червоної армії та інтелігенцію. Вони часто займались організацією антирелігійних демонстрацій та «комсомольських Пасх», де роздавали листівки з закличками, що християнство – це лише непорозуміння світу, а не якась там виняткова релігія [1].

Головним дорученням, яке ставили собі за мету більшовики під час репресивно-каральних дій проти церкви, було розповсюдження політичних та філософських ідей, які мали змінити думку суспільства й затвердити марксистсько-ленінську концепцію світогляду. Центральними фігурами антирелігійної боротьби були В. Ленін, О. Луначарський, І. Скворцов-Степанов та О. Ярославський. Тому для виконання поставлених задач було створено особливий державний орган, який називався Антирелігійною комісією політбюро ЦК ВКП(б). Прикладом для неї стає антицерковна комісія при агітпромі, про яку з'являються відомості, починаючи з літа 1921 р. Антирелігійна комісія займалася своєю діяльністю по всій території СРСР і мала таємничий характер; досить довго влада заперечувала її існування. Зрештою вона виходить на рівень керівного органу з антирелігійної роботи [5, 130].

Визначення ролі, курсу та лінії щодо церковного питання робила партійна ланка, а саме Антирелігійна комісія, а от за реалізацію бралося ДПУ. Якраз вони стали основним важелем впливу держави щодо справ ліквідації церкви. Ось як зазначав Ф. Держинський у грудні 1921 р. роль каральних загонів у завданні репресій проти церков: «...Церковну політику розвалу повинна вести ВЧК, а не хтось інший. Офіційні чи напівофіційні зносини партії з попами неприпустимі. Наша ставка на комунізм, а не на релігію...» [4, 230].

Важливим фактом також є те, що ДПУ займалась секретно-оперативним контролем діяльності релігійних громад і церковних установ і мала широку структуру в обласному рівні. Із цим органом потрібно було узгоджувати всі нюанси, які були пов'язані із реєстрацією релігійних громад, проте офіційно цим займалась міжвідомча комісія з питань товариств і спілок. Публікувалися щоденно, щомісячно зведення, які зафіксували головні події і настрої суспільства [4, 232–233]. Із метою виконання запланованих завдань відповідні підрозділи територіальних відділів ДПУ НКВС формували мережу інформаторів та розвідувачів. Також для вербування нових агентів чекісти застосовували шантаж, погрози та вимагали матеріальні блага [4, 235].

На місцях тривалий час антирелігійну роботу виконували гуртки та осередки, які не були організовані за єдиним зразком: гуртки безбожників, атеїстів, навіть природознавчі та краєзнавчі. Програм, підручників і посібників для налагоджування діяльності гуртків та осередків спочатку взагалі не було. Оскільки антирелігійна робота не була спершу в СРСР скоординована, то назрівала необхідність згуртувати членів розрізаних атеїстичних гуртків та осередків. Усе це подавалось як ініціатива знизу і бажання об'єднатись самих учасників антирелігійного руху. Центром об'єднання став центральний друкований антирелігійний орган: газета «Безбожник», що виникла у 1923 році в Москві. Оргбюро ЦК РКП(б) підтримало створення антирелігійного громадського об'єднання Друзів газети «Безбожник», давши доручення агітаційно-пропагандистському відділу ЦК РКП(б) обговорити спільно з представниками Московського і Ленінградського комітетів партії основні положення статуту цієї організації та питання створення подібних об'єднань.

Друзі газети «Безбожник» у квітні 1925 р. під керівництвом голови Антирелігійної комісії ЦК ВКП(б) О. Ярославського об'єдналися в Товариство друзів газети «Безбожник», яке отримало ще одну назву – Союз безбожників, що невдовзі за ним міцно закріпилася. Обговорюючи рішення Першого з'їзду товариства, секретаріат ЦК РКП(б) 21 травня 1925 р. затвердив його статут і запропонував партійним комітетам об'єднати в мережу Союзу безбожників усі інші організації, що проводили антирелігійну пропаганду в СРСР. Згодом осередки Союзу безбожників почали з'являтися у республіках, діючи на обласному, регіональному рівнях, у містах та селах.

Проте атеїстичні гуртки, що ввійшли до складу Союзу безбожників, мали відмінні напрями діяльності й лише частково вели антирелігійну роботу, а тому не забезпечували єдиного фронту боротьби з церквою. До того ж спостерігалася відсутність широкої підтримки антирелігійних гасел серед населення, тому партійне керівництво все більше схилилося до централізації масового антирелігій-

ного руху. У квітні 1926 р. відбулася Всесоюзна нарада з антирелігійної пропаганди, яка розробила єдине розуміння завдань і методів антирелігійної роботи у вимірах СРСР і поєднання зусиль парторганізації та Союзу безбожників. Осередки Союзу насамперед проводили антирелігійну роботу: створення куточка безбожника, читальні, організацію антирелігійного музею, навіть організацію відповідних концертів, вистав тощо [3, 18–19, 24].

Ключовим та за багатьма параметрами переломним у відносинах радянської влади та церкви став 1929 р. Враховуючи зміну тональності антирелігійної роботи у бік активізації, рішучості, жорсткості та нетерпимості, Спілка безбожників була перейменована у Спілку вояволицьких безбожників (СВБ), що загалом відповідало меті та завданням антирелігійної роботи – остаточному знищенню релігії, церкви, повній атеїзації населення [2, 52].

Отже, відразу зі встановленням радянської влади розпочався наступ на релігію. Протягом 1920-х рр. уряд займався організаційним оформленням антирелігійної політики: створенням комісій, організацій, гуртків. Виявлено, що на чолі антирелігійної політики стояли вищі партійні більшовицькі чиновники. За визначення ролі, курсу, лінії щодо церковного питання відповідала Антирелігійна комісія, а за реалізацію бралось ДПУ. Не менш важливу роль відігравав Союз безбожників, який відповідав за агітаційно-пропагандистську роботу. Встановлено, що вже з початку 1920-х рр. уряд вдавався не лише до агітації, а й до репресивних методів боротьби.

Джерела та література

1. Буняк О. Матеріали Національного музею історії України про антирелігійну політику в Україні 1920–1930 рр. *Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти церкви: матеріали Міжнарод. науково-практ. конф.* (м. Київ, 11 червня 2015 р.). Київ, 2015. С. 71–78.
2. Дудка Л. Спілка безвірників у контексті антирелігійної пропаганди в Україні: питання хронології та періодизації. *Емінак*. 2016. № 1(2). С. 48–55.
3. Журба М., Потильчак О., Жолоб М. Спілка безвірників України (друга половина 1920-х років): становлення та структура. *Світ Кліо*. 2021. № 3(2). С. 16–27.
4. Киридон А. «...Церковну політику розвалу повинна вести ВНК...»: релігійний напрям діяльності органів державної безпеки в Україні (1920–1930-ті рр.). *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу* (19 грудня 2013 р., м. Київ). 2014. С. 229–240.
5. Фесенко А. М. Організаційне оформлення радянських органів антирелігійної пропаганди в Донбасі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 129–134.